

ISE, edice OIKÚMENÉ
Hennerova 223
150 00 PRAHA 5

Tato kniha vychází s podporou
Grantové agentury ČR
(grantový úkol č. 401/93/2255)

Copyright © Karl Raimund Popper, 1957, 1960, 1961
Translation © Jana Odehnalová, 1994
OIKOYMENH, 1994
ISBN 80-85241-75-7

K. R. POPPER

Bída historicismu

PRAHA

1994

PŘEDMLUVA

V *Bídě historicismu* jsem se pokusil ukázat, že historicismus je slabá a neplodná metoda. Avšak v podstatě jsem tehdy historicismus nevyvrátil.

Během dalších let se mi podařilo historicismus vyvrátit: *Ukázal jsem, že z přísně logických důvodů není možné předvídat budoucí průběh dějin.*

Argumentaci obsahuje přednáška *Indeterminismus v klasické a kvantové fyzice*, kterou jsem vydal v roce 1950. Nejsem však již s touto přednáškou spokojen. Mnohem uspokojivější pojednání bude možno nalézt v kapitole o indeterminismu, která je součástí Dodatku ke knize *Logika vědeckého objevu* nazvaného *Po dvaceti letech*.

Pro informaci čtenáře bych zde rád několika slovy předložil nástin tohoto *vyvrácení historicismu*. Argument je možno shrnout do následujících pěti bodů:

1. Průběh lidských dějin je silně ovlivňován růstem lidského poznání. (Platnost této premisy musí uznat dokonce i ti, kteří v našich idejích, včetně těch vědeckých, vidí pouhé vedlejší produkty *materiálního* vývoje určitého druhu.)

2. Racionálními či vědeckými metodami nemůžeme předvídat budoucí růst našeho vědeckého poznání. (Toto tvrzení lze logicky dokázat na základě níže načrtnutých úvah.)

3. Nemůžeme tudíž předvídat budoucí průběh lidských dějin.

4. To znamená, že musíme odmítnout možnost *teoretické historie*, tj. historické sociální vědy, která by odpovídala *teoretické fyzice*. Nemůže existovat žádná vědecká teorie historického vývoje, která by sloužila za základ historické předpovědi.

5. Základní cíl historicistických metod (viz oddíly 11 až 16 této knihy) je tedy pochybený, a historicismus se tak hroutí.

Argument pochopitelně nevyvrací možnost jakýchkoli společenských předpovědí, naopak se dokonale slučuje s možností ověřování sociálních, např. ekonomických teorií; je možné předvídat, že určité druhy vývoje nastanou za určitých podmínek. Vyvrací pouze možnost předvídaní historického vývoje, neboť ten je ovlivňován růstem našeho poznání.

Rozhodujícím krokem v argumentaci je bod č. 2. Domnívám se, že je přesvědčující sám o sobě: *pokud existuje nějaký růst lidského*

poznání, nemůžeme dnes předjímat to, co budeme vědět až zítra. To sice zní rozumně, ale nejedná se o logický důkaz. Důkaz bodu 2, který jsem podal ve výše uvedených publikacích, je složitý, a nepřekvapilo by mě, kdyby existovaly důkazy jednodušší. Můj důkaz se opírá o tvrzení, že žádný vědecký pracovník, který vytváří předpovědi – ať již vědec, nebo počítačový stroj – nemůže vědeckými metodami předpovědět své vlastní budoucí výsledky. Takové pokusy dospějí k výsledkům až po události, kdy je na předpověď už příliš pozdě; výsledku je dosaženo teprve poté, co se předpověď změnila v retrodikci.

Tento čistě logický argument lze vztáhnout na jakkoli složité vědecké pracovníky, kteří vytvářejí předpovědi, včetně „společností“ takových pracovníků ve vzájemné komunikaci. Z toho však vyplývá, že žádná společnost nemůže na vědeckém základě předpovídat budoucí stav svého vlastního poznání.

Můj argument je poněkud formální, takže může vzniknout počezení, že nemá ve skutečnosti žádný význam, přestože je dokázána jeho logická platnost.

Pokusil jsem se však ukázat význam tohoto problému ve dvou studiích. V té novější, nazvané *Otevřená společnost a její nepřátelé*, jsem vybral některé události z dějin historicistického myšlení, abych ilustroval jeho trvalý a zhoubný vliv na filosofii společnosti a politiky, od Hérakleita a Platóna po Hegela a Marxe. V předcházející studii *Bída historicismu*, která nyní vychází poprvé anglicky, jsem se pokusil ukázat význam historicismu jako fascinující intelektuální struktury. Pokusil jsem se o analýzu jeho logiky – která je často tak dovedná, tak přesvědčivá, a přitom tak záluďná – a pokusil jsem se dokázat, že je ve své podstatě velice slabá a nedá se ničím vylepšit.

Penn, Buckinghamshire, K.R.P.
červenec 1957

Některé z nejpozornějších recenzentů této knihy uvedl do rozpaků její název. Byl zamýšlen jako narážka na titul Marxovy knihy *Bída filosofie*, který naopak reagoval na Proudhonovu *Filosofii bídy*.

Penn, Buckinghamshire,
červenec 1959 K.R.P.

ÚVOD

Vědecký zájem o společenské a politické otázky není o nic mladší než vědecký zájem o kosmologii a fyziku. V antice byla období (mám na mysli Platónovu politickou teorii a Aristotelovu sbírku ústav), kdy se zdálo, že věda o společnosti dosáhla většího pokroku než věda o přírodě. Galileem a Newtonem ale fyzika zaznamenala neočekávané úspěchy a předstihla všechny ostatní vědy; od časů Pasteura, Galilea biologie, je biologie téměř stejně úspěšná. Sociální vědy však, zdá se, dosud svého Galilea nenašly.

Za těchto okolností se sociální vědci nejvíce soustřeďují na problémy metody. Mnohá z jejich diskusí o těchto problémech je vedena se zrakem obráceným k metodám o mnoho úspěšnějších věd, zejména fyziky. Byl to například vědomý pokus převzít experimentální metodu fyziky, který vedl ve Wundtově generaci k reformě v psychologii. Od časů J. S. Milla se neustále opakují pokusy podobným způsobem reformovat metodu sociálních věd. V oblasti psychologie snad tyto reformy zaznamenaly i přes velká zklamání určitý úspěch. Avšak v teoretických sociálních vědách (s výjimkou ekonomie) z těchto pokusů vzešlo ponejvíce zklamání. Při analýze nezdaru brzy vyvstala otázka, zda lze opravdu aplikovat metody fyziky na sociální vědy. Nebyla to právě tvrdošíjná víra v jejich aplikovatelnost, která způsobila tak politováníhodný stav bádání v této oblasti?

Nabízí se jednoduchá klasifikace myslitelských škol, které se zabývaly metodami méně úspěšných věd. Podle toho, jak nahlížely na aplikovatelnost fyzikálních metod, můžeme tyto školy rozdělit na *pro-naturalistické* a *anti-naturalistické*. Označuji školu za pro-naturalistickou či pozitivní, pokud podporuje aplikování metod fyziky na sociální vědy, a za anti-naturalistickou či negativní, jestliže se staví proti užívání těchto metod.

Zda se ten, kdo studuje metodu sociálních věd, přikloní k pro-naturalistické nebo anti-naturalistické nauce či zda přijme teorii, která v sobě obě tyto nauky propojuje, záleží zejména na jeho názorech na příslušnou vědu a ovšem i na povaze jeho bádání. Jaký názor přijme, bude však také záviset na jeho pohledu na metody fyziky. Jsem přesvědčen, že tento bod je nejdůležitější. Hlavní omyly všech metodologických diskusí podle mého názoru vznikají z velmi obecného nedorozumění o metodách fyziky. Domnívám se, že se

rodí na základě misinterpretace logické formy jejich teorií, metod jejich ověřování a logické funkce pozorování a experimentu. Tvrdím, že tato nedorozumění mají vážné důsledky, což se pokusím odůvodnit v částech III a IV této studie. Pokusím se zde prokázat, že různé a někdy proti sobě stojící argumenty a nauky, jak anti-naturalistické, tak pro-naturalistické, jsou skutečně založeny na nedorozumění metodám fyziky. V částech I a II se však omezím na výklad určitých anti-naturalistických a pro-naturalistických nauk, které jsou částmi určitého typického přístupu, v němž jsou obě nauky propojeny.

Tento přístup, který si nejprve dovolím vysvětlit a teprve potom kritizovat, nazývám *historicismem*. Často se s ním setkáváme při diskusích o metodě sociálních věd; mluví se o něm nekriticky, a dokonce je pokládán za prokázaný. Co vlastně míním výrazem *historicismus*, vysvětlím zevrubně později. Zde postačí, když uvedu, že *historicismem* označuji takový přístup k sociálním vědám, podle něhož je jejich hlavním cílem *historická předpověď*, a tento cíl je dosažitelný odhalením *rytmů* či *vzorců*, *zákonů* či *trendů*, které se skrývají v pozadí historického vývoje. Protože jsem přesvědčen, že tato historicistická učení o metodě jsou v jádru zodpovědná za neuspokojivý stav teoretických sociálních věd (odlišných od ekonomické teorie), není moje prezentace těchto učení zcela jistě nezaujatá. Usilovně jsem se snažil na historicismu najít něco pozitivního, aby moje následná kritika měla smysl. Pokusil jsem se prezentovat historicismus jako dobře propracovanou filosofii. A neváhal jsem konstruovat argumenty v jeho prospěch, které, pokud je mi známo, nebyly nikdy předloženy historicisty samotnými. Doufám, že se mi tímto způsobem podařilo vybudovat pozici skutečně hodnou napadení. Jinými slovy, pokusil jsem se vylepšit teorii, která je často předkládána, nikdy však ve své dokonale rozvinuté formě. Proto jsem po zralé úvaze zvolil poněkud nevšední označení *historicismus*. Jeho zavedením, jak doufám, zabráním čistě slovním potyčkám: Doufám, že si pak nikdo nedovolí zpochybňovat, zda argumenty zde probírané patří skutečně k historicismu, či co vlastně slovo *historicismus* znamená.

I ANTI-NATURALISTICKÉ NAUKY HISTORICISMU

Historicismus na rozdíl od metodologického naturalismu v sociologii prohlašuje, že některé typické metody fyziky nelze v sociálních vědách aplikovat vzhledem k propastným rozdílům mezi fyzikou a sociologií. Tvrdí, že přírodní zákony nebo „zákony přírody“ platí všude a vždy, protože ve fyzikálním světě vládne systém fyzikálních ustáleností neměnných v čase a prostoru. Sociologické zákony či „zákony života společnosti“ jsou oproti tomu různé v různých obdobích a na různých místech. I když historicismus připouští existenci celé řady typických sociálních podmínek, jejichž výskyt lze pozorovat pravidelně, odmítá těmto pravidelnostem přisoudit charakter neměnných pravidelností fyzikálního světa, neboť jsou závislé na historii a kulturních rozdílech. Jsou závislé na konkrétní historické situaci. Člověk by proto například neměl bez patřičné kvalifikace mluvit o zákonech ekonomie, nýbrž pouze o ekonomických zákonech feudálního období nebo raného industriálního období atd.; vždy je nutno mít na mysli historické období, v němž měly příslušné zákony převládat.

Historicismus tvrdí, že metody fyziky nejsou vzhledem k historické relativnosti sociologických zákonů v sociologii aplikovatelné. Typické historicistické argumenty, na nichž je tento postoj založen, se dotýkají generalizace, experimentu, složitosti sociálních jevů, obtížnosti přesné předpovědi, významu metodologického esencialismu. O těchto argumentech pojednám dále.

Oddíl 1

GENERALIZACE

Možnost generalizace a její úspěšnost v přírodních vědách spočívá podle historicismu v generální jednotě přírody – v pozorování (nebo snad lépe řečeno v předpokladu), že za určitých podmínek nastanou určité věci. Tento princip, jehož platnost údajně nezávisí na čase a prostoru, je prý základem metody fyziky.

Z uvedených důvodů mi nepřipadá můj výklad nespravedlivý, vyjasňuje pouze stanovisko týkající se aktivismu. Stejně tak si nemyslím, že by další poznámka v předchozím oddílu – o tom, že historicistický optimismus spočívá jen ve víře jako takové (protože rozumu je odepřena úloha utváření rozumnějšího světa), měla být chápána jako nepřiznivá kritika historicismu. Záporně se může jevit těm, kdož jsou primárně optimisty nebo racionalisty. Důslednému stoupenci historicismu se tato analýza bude jevit jen jako užitečné varování před romantickým a utopickým charakterem jak optimismu, tak pesimismu v jeho obvyklých podobách, a také před racionalismem. Bude trvat na tom, že skutečně vědecký historicismus je na těchto prvcích nezávislý a že se jednoduše musíme podrobit existujícím zákonům vývoje, stejně jako se musíme podřizovat zákonu gravitace.

Stoupenec historicismu může zajít ještě dále. Může dodat, že nejrozmumnějším postojem je přizpůsobit svůj systém hodnot tak, aby odpovídalo nastávajícím změnám. Když tak učiní, člověk dospěje k takové formě optimismu, která je oprávněná, protože každá změna, posuzovaná daným systémem hodnot, bude pak nutně změnou k lepšímu.

Myšlenky tohoto druhu někteří zastánci historicismu skutečně hlásali a rozvinuli je v poměrně koherentní (a poměrně populární) historicistickou teorii morálky: morálně dobré je morálně pokrokové, tzn. morálně dobré je to, co předchází dobu a směřuje k přijetí takových zásad jednání, které budou platit v nadcházejícím období.

Tato historicistická teorie morálky, kterou lze charakterizovat jako „morální modernismus“ nebo „morální futurismus“ (má svého dvojníka v estetickém modernismu či futurismu), se dobře shoduje s historicistickým anti-konzervativním postojem; předkládá také odpovědi na určité otázky týkající se hodnot (viz oddíl 6 *Objektivita a hodnocení*). V této studii je historicismus zkoumán pouze jako metodologická nauka, ale především na něj lze pohlížet tak, že by jej bylo možno rozšířit a rozvinout v propracovaný filosofický systém. Nebo řečeno jinak: Není nemožné, aby historicistická metoda vznikla jako součást obecné filosofické interpretace světa. Nelze totiž pochybovat, že z hlediska historie, nikoli však logiky, jsou metodologie vedlejším produktem filosofických postojů. Zamýšlím prozkoumat takové historicistické filosofie jinde.⁶ Zde pouze podrobím kritice metodologické nauky historicismu, které byly popsány výše.

⁶ Od napsání výše uvedeného textu byla publikována *Otevřená společnost*

III KRITIKA ANTI-NATURALISTICKÝCH NAUK

Oddíl 19

PRAKTICKÉ CÍLE TÉTO KRITIKY

Zda je pravým motivem vědeckého zkoumání touha po poznání, tzn. čistě teoretická nebo „pouhá“ zvědavost, nebo zda máme vědu chápat spíše jako nástroj pro řešení praktických problémů, které se vynořují v boji o život, to je otázka, kterou zde není třeba řešit. Potvrdí se, že obhájcí práva na „čistý“ nebo „základní“ výzkum si zaslouží plnou podporu v boji proti zúženému pohledu, bohužel opět módnímu, že vědecký výzkum je oprávněný pouze tehdy, jestliže se prokáže jako dobrá investice.⁷ Avšak i poněkud extrémní názor (k němuž se přikláním i já), že věda má největší význam jako jedno z největších duchovních dobrodružství, jaké kdy člověk poznal, lze spojit s poznáním významu praktických problémů a praktických ověření pro rozvoj vědy, a to jak aplikované, tak i čisté. Praxe je totiž pro vědeckou spekulaci neocenitelná jako ostruha a uzda. Člověk nemusí být právě zastáncem pragmatismu, aby ocenil Kantův výrok: „Poddávat se každému vrtochu zvědavosti a nedovolovat, aby naše touha po poznání byla omezována něčím jiným než hranicemi našich schopností, to ukazuje lačnost mysli nevhodnou pro vědeckou práci. Moudrost však má schopnost výběru z nesčíslného množství problémů a vybírá ty, jejichž rozřešení je pro lidstvo důležité.“⁸

a její nepřítel, (viz pozn. 2). Odvolával jsem se zde zejména na 22. kapitulu této knihy, nazvanou „Morální teorie historicismu“.

⁷ Jde o starý problém. Dokonce i Platón někdy napadá „čisté“ bádání. Na obhajobu „čistého“ výzkumu viz T. H. Huxley, *Science and Culture*, 1882, str. 19 n. a M. Polanyi, *Economica*, N.S., VIII, 1941, str. 428 n. (Kromě knih zde citovaných viz také Veblen, *The Place of Science in Modern Civilization*, str. 7 n.)

⁸ Kant, *Syn duchovnickovy vyložené sny metafyzika*, Praha 1922, část II, kap. III (Werke, ed. E. Cassirer, sv. II, str. 385) [Překlad z angl. orig. *Bídy historicismu*, pozn. red.]

* stov. Huxley: filosofie poznání
sv. Lp-2nd: 1922 49 moderní kritika

Aplikace výše uvedeného principu v biologických a možná ještě více v sociálních vědách je zřejmá. Pasteurovu reformu v biologických vědách podnítily nanejvýš aktuální problémy v průmyslu a zemědělství. A praktická naléhavost výzkumu společnosti je dnes dokonce vyšší než naléhavost výzkumu rakoviny. Jak říká prof. Hayek: „Ekonomická analýza není výsledkem odtahité intelektuální zvědavosti, která se táže „proč“ u určitých sociálních jevů, ale spíše je výsledkem silného popudu změnit svět, který vzbuzuje tak hlubokou nespokojenost.“⁹ Některé sociální vědy (nikoli ekonomie), které tento názor ještě nepřijaly, dokazují svými chudými výsledky naléhavost praktického ověření jejich spekulací.

Potřeba stimulu praktickými problémy je naprosto zřejmá při studiu metod vědeckého výzkumu, a zejména *metod generalizace nebo teoretických sociálních věd*, kterými se zabývám zde. Většina plodných rozprav o metodě je vždy inspirována určitými praktickými problémy, před něž je výzkumný pracovník postaven; takřka všechny diskuse o metodě, které takto inspirovány nejsou, charakterizuje bezcenné hnidopištví, které metodologii u výzkumného pracovníka pokazilo reputaci. Uvědomme si, že praktičtější založené diskuse o metodologii jsou nejen užitečné, ale i přímo nezbytné. Při rozvíjení a vylepšování metody, jakož i vědy samotné, se učíme pouze pokusem a omylem a potřebujeme kritiku, abychom odhalili své chyby; taková kritika je o to důležitější, že zavedení nových metod může znamenat převratnou a zásadní změnu. Vše výše uvedené lze doložit takovými příklady, jako je zavedení matematických metod v ekonomii nebo tzv. „subjektivních“ nebo „psychologických“ metod v teorii hodnoty. Novějším příkladem je kombinace metod této teorie s metodami statistickými („analýza poptávky“). Tato poslední revoluce v metodologii byla částečně výsledkem dlouhých a velice kritických diskusí, což je skutečnost, která jistě povzbudí zastánce nutnosti metodologického zkoumání.

Mnoho zastánců historicismu hájí praktický přínos studia jak sociálních věd, tak i jejich metody, neboť doufají, že použitím historicistických metod dokáží přeměnit sociální vědy v mocný nástroj v rukách politika. Toto poznání praktické úlohy sociálních věd vytváří jakýsi společný základ diskuse mezi zastánci historicismu a některými jejich oponenty. I já hodlám vycházet z tohoto společného základu, abych mohl kritizovat historicismus jako *ubohou metodu*, neschopnou přinést slibované výsledky.

⁹ Viz *Economica*, XIII, 1933, str. 122

Oddíl 20

TECHNOLOGICKÉ POJETÍ SOCIOLOGIE

Tématem mé práce je historicismus jako metodologické učení, s nímž nesouhlasím. Přesto navrhuji, abychom se ale ze všeho nejdříve zabývali v krátkosti těmi metodami, které se prokázaly jako úspěšné a jejichž další uvědomělé užívání by mohlo být užitečné. Čtenář pak snáze porozumí mému názoru a pochopí hledisko, o něž jsem opřel svou kritiku. Pro zjednodušení budu nazývat tyto metody „postupnými technologiemi“.

Pojem „sociální technologie“ (a ještě více pojem „sociální inženýrství“¹⁰, který bude zaveden v následujícím oddílu, pravděpodobně vzbudí podezření a odradí ty, jimž připomene „sociální programy“ kolektivistických plánovačů nebo možná dokonce „technokraty“. Toto nebezpečí si uvědomuji, proto jsem připojil atribut „postupný“ – jednak abych zabránil nežádoucím asociacím, jednak abych vyjádřil své přesvědčení, že „postupné záplatování“ (jak bývá někdy nazýváno) spolu s kritickou analýzou je hlavní způsob, jak dojít k praktickým výsledkům nejen v sociálních, ale i v přírodních vědách. Sociální vědy se rozvinuly hlavně díky kritikám návrhů na společenská zlepšení, přesněji díky pokusům zjistit, zda nějaká jednotlivá ekonomická nebo politická akce přinese očekávaný nebo vytoužený výsledek či nikoli.¹¹ Takové pojetí mám na mysli (bylo by skutečně možné označit je jako klasické), když hovořím o technologickém pojetí sociální vědy nebo o „postupné sociální technologii“.

Technologické problémy v oblasti sociální vědy mohou mít „soukromý“ nebo „veřejný“ charakter. Do první skupiny náleží např. průzkum techniky obchodní administrativy nebo průzkum závislosti produkce na zlepšení výrobních podmínek. Naproti tomu zkoumání efektu vězeňské reformy nebo všeobecného nemocenského pojištění nebo stabilizace cen prostřednictvím soudních dvorů nebo zavedení nových dovozních cel při rovnováze příjmů atd. patří do druhé skupiny. Stejně tak do ní patří některé z nejpálčivějších praktických každodenních problémů, jako možnost ovládnání obchodních cyklů; nebo problém, zda centralizované „plánování“

¹⁰ Na obranu tohoto termínu viz pozn. 16.

¹¹ Srv. F. A. von Hayek, *Economica*, XIII, 1933, str. 123: „... ekonomie jako výsledek zkoumání a odmítání úspěšných utopických návrhů...“.

ve smyslu státního řízení výroby je slučitelné s účinným demokratickým řízením administrativy; nebo problém, jak vyvážit demokracii na Střední východ.

Důraz na praktický technologický přístup však neznamená, že by měly být vyloučeny jakékoli teoretické problémy, které vyvstanou z analýzy problémů praktických. Naopak, jedním z hlavních cílů mé práce je, aby se technologický přístup prokázal jako životaschopný při formulaci významných problémů čistě teoretického rázu. Technologický přístup nám nejen pomůže zejména při výběru problému, ale současně usměrní naše spekulativní sklony (které jsou schopny vtáhnout nás do oblasti metafyziky, zvláště přímo v sociologii), neboť nás nutí podřídít teorie určitým zásadám, třeba zásadě jasnosti a praktické ověřitelnosti. Názor na technologické pojetí bych mohl vyjádřit asi tak, že sociologie (a možná dokonce sociální vědy obecně) by měla hledat ani ne tak „svého Newtona nebo Darwina“,¹² jako spíše svého Galilea či Pasteura.

Veškeré mé dovolávání se analogie mezi metodami přírodních a sociálních věd zřejmě vyvolá stejné pohoršení jako výběr pojmů „sociální technologie“ a „sociální inženýrství“ (navzdory důležitému atributu „postupný“). Měl jsem tedy spíše prohlásit, že plně uznávám význam boje proti dogmatickému metodologickému naturalismu nebo „scientismu“ (abychom užili termínu prof. Hayeka). Nicméně nechápu, proč bychom nemohli z této analogie těžit tak dlouho, dokud to bude přínosné, třebaže víme, že v určitých kruzích jí bylo zneužito a že byla špatně vykládána. Kromě toho nenajdeme proti dogmatickým naturalistům lepší argument, než když poukážeme na to, že některé jimi napadané metody jsou v zásadě stejné jako metody užívané v přírodních vědách.

Námitkou *prima facie* proti tomu, co označujeme za technologické pojetí, je, že předpokládá přijetí „aktivistického“ postoje ke společenskému řádu (viz oddíl 1), a je tedy schopno v nás vyvolat zaujetí proti „pasivistickému“ nebo anti-intervenčnímu postoji. K takovému postoji dochází tehdy, pokud nejsme spokojeni s existujícími společenskými nebo ekonomickými podmínkami, protože nerozumíme tomu, jak fungují a proč by aktivní intervence mohla situaci jenom zhoršit. Na tomto místě musím přiznat, že s „pasivistickým“ postojem naprosto nesouhlasím a jsem pře-

¹² Viz M. Ginsberg, *Human Affairs*, ed. R. B. Catell a kol., str. 180. Nutno však připustit, že úspěch matematické ekonomie dokazuje, že alespoň jedna sociální věda svou newtonovskou revoluci již prodělala.

svědčen, že politika *universálního* anti-intervencionismu je neudržitelná – z čistě logických důvodů – její stoupenci musí předkládat právě politické intervence, aby mohli intervenci zabránit. Nicméně samotný technologický přístup je v této záležitosti neutrální (jak by skutečně měl být) a s anti-intervencionismem je zcela neslučitelný. Naproti tomu se domnívám, že anti-intervencionismus v sobě obsahuje technologické pojetí. Tvrdit, že intervencionismus situaci jen zhoršuje, znamená totiž prohlašovat, že určité politické akce nedosáhnou určitých výsledků, totiž těch vytoužených – ale to je přece jedna z nejcharakterističtějších úloh jakékoli technologie – ukázat, čeho dosáhnout nelze.

Stojí za to zabývat se tímto bodem podrobněji. Jak jsem již napsal jinde¹³, každý přírodní zákon lze vyjádřit tvrzením, že *se taková a taková věc nestane*, tj. např. větou ve formě přísloví: „Nemůžeš nabírat vodu sítím“. Kupř. zákon zachování energie lze vyjádřit větou: „Nesestavíš perpetuum mobile“. Zákon entropie větou: „Nesestavíš stroj, jehož výkon by byl stoprocentní“. To je forma formule přírodních zákonů, která ozřejmuje jejich technologický význam, a proto může být nazvána „technologickou formou“ přírodních zákonů. Když nyní pohlédneme v tomto světle na anti-intervencionismus, okamžitě vidíme, že o něm můžeme mluvit ve větách typu: „Nedosáhneš těch a těch výsledků“ nebo spíše „Nedosáhneš těch a těch cílů bez těch a těch průvodních okolností“. To však dokazuje, že anti-intervencionismus lze nazvat typicky *technologickou naukou*.

Samozřejmě že tato nauka není v oblasti sociálních věd jedinou. Naopak, význam naší analýzy spočívá v tom, že upozorňuje na skutečně základní podobnost mezi přírodními a sociálními vědami. Mám na mysli existenci sociologických zákonů nebo hypotéz, které jsou analogické zákonům nebo hypotézám věd přírodních. Protože se často pochybuje o existenci takových sociologických zákonů nebo hypotéz (jiných než tzv. „historických zákonů“),¹⁴ uvedu nyní několik příkladů: „Nemůžeš zavést zemědělské clo a současně snížit náklady na živobytí.“ – „V industriální společnosti nemůžeš organizovat spotřebitelské nátlakové skupiny tak účinně jako nátlak

¹³ Viz K.R.P., *Logic of Scientific Discovery*, (1959), odd. 15 („Negované existenciální návrhy“). Teorie oponuje J. S. Millovi, *Logika*, kniha V, kap. V, odd. 2.

¹⁴ Viz např. M. R. Cohen, *Reason and Nature*, str. 356 n. Příklady v textu vyvracejí tento zvláštní anti-naturalistický pohled.

kové skupiny určitých výrobců. – „Nemůžeš chtít centrálně plánovanou společnost s cenovým systémem, který plní hlavní funkce konkurenčních cen.“ – „Nemůžeš dosáhnout plné zaměstnanosti bez inflace.“ Jinou skupinu příkladů lze vybrat v oblasti mocenské politiky: „Nemůžeš zavést politickou reformu, aniž bys nevyvolal ohlasy, které jsou z hlediska zamýšlených cílů nežádoucí“ (proto si na ně dávej pozor). – „Nemůžeš zavést politickou reformu, aniž bys neposílil opoziční proudy v míře úměrné rozsahu reformy.“ (Bylo by možné to považovat za technologický důsledek principu: „Vždycky existují zájmy spojené se *statutem quo*.“) – „Nemůžeš dělat revoluci, aniž bys nevyvolal reakci.“ K předešlým příkladům můžeme přidat ještě dva, které by se daly nazvat „Platónův zákon revolucí“ (z 8. knihy *Ústavy*) a „Zákon korupce lorda Actona“. První z nich: „Nemůžeš provést úspěšnou revoluci, jestliže vládnoucí třída není oslabena vnitřním rozkolem nebo prohrou ve válce.“ – Druhý z nich: „Nemůžeš dát člověku moc nad ostatními lidmi, aniž bys ho současně nezlákal k tomu, že ji může zneužít – pokušení roste přímo úměrně rozsahu přidělené moci a málokdo je schopen mu odolat.“¹⁵ Není

¹⁵ Podobnou formulaci tohoto „zákona korupce“ nalezneme ve velice zajímavé a částečně technologické knize C. J. Friedricha *Constitutional Government and Politics*, 1937. O tomto zákonu říká, že „žádná přírodní věda se nemůže pochlubit jednoduchou ‚hypotézou‘, která by měla stejnou platnost pro veškeré lidstvo“ (str. 7). Nepochybují o jejím významu, myslím si však, že v přírodních vědách najdeme nespočetné množství zákonů tohoto typu, musíme však hledat spíše mezi banálnějšími než mezi abstraktnějšími zákony. (Příkladem mohou být zákony typu, že lidé nemohou žít bez potravy nebo že obratlovci mají dvě pohlaví.) Prof. Friedrich trvá na anti-naturalistické tezi, že „sociální vědy nemohou nijak těžit z aplikace metod přírodních věd“ (str. 4). Na druhé straně se však snaží vybudovat svou politickou teorii na řadě hypotéz, o jejichž charakteru svědčí následující úryvky (str. 14 n.): „Spokojenost a nespokojenost jsou živoucí síly, které vytvářejí moc“; společně určují „intenzitu politické situace“; a protože „tato intenzita je určena celkovým množstvím buď spokojenosti, nebo nespokojenosti, nebo obou, dala by se zřejmě snadno znázornit uhlopříčkou v rovnoběžníku těchto dvou sil: spokojenosti a nespokojenosti. V tom případě se její číselná hodnota bude rovnat druhé odmocnině sumy odmocnin číselných hodnot spokojenosti a nespokojenosti.“ Podobný pokus aplikovat pythagorejský teorem na „rovnoběžník“ (není nám řečeno, proč má být pravouhlý) nebo na „síly“, které jsou příliš vágní na to, aby byly měřitelné, mi připadá nikoli jako příklad „anti-naturalismu, ale právě toho druhu naturalismu nebo scientismu“, z nichž „sociální vědy nemohou nijak těžit“. Stojí za zmínku, že takové „hypotézy“ lze stěží vyjádřit technologickou formou, zatímco např. „zákon korupce“, jehož důležitost Friedrich velice správně ocenil, takto vyjádřit lze.

O historickém pozadí „scientistického“ názoru, že problémy politické teorie lze pochopit v pojmech „rovnoběžníku sil“ viz K.R.P., *Otevřená společnost a její nepřítel*, pozn. 2 ke kap. 7.

zde řečeno nic o síle dostupných důkazů, které by prokazovaly pravdivost těchto hypotéz, jejichž formulace ponechává dost prostoru pro zdokonalení. Jsou to pouhé příklady typů tvrzení, o nichž by se měla postupná technologie snažit diskutovat a jež by měla odůvodnit.

Oddíl 21

INŽENÝRSTVÍ POSTUPNÉ A UTOPIKÉ

Navzdory problematickým asociacím, které se vážou k termínu „inženýrství“¹⁶, použiji termínu „postupné sociální inženýrství“ k popisu praktického využití výsledků postupné technologie. Je to pojem užitečný, protože potřebujeme nějaký termín zahrnující sociální jednání – soukromé i veřejné – jež ve snaze dosáhnout určitého cíle nebo výsledku uvědoměle využívá veškerého technologického poznání.¹⁷

Postupné sociální inženýrství připomíná inženýrství fyzikální, jehož výsledky jsou mimo oblast technologie. (Jediné, co technologie může o výsledcích říci, je, zda jsou realizovatelné a navzájem slučitelné.) V tom se liší od historicismu, v němž výsledky lidského konání závisí na historických silách, tudíž zůstávají uvnitř vlastního pole působnosti.

Stejně jako je hlavním úkolem fyzikálního inženýra navrhovat stroje, přestavovat je a udržovat, úkolem sociálního inženýra je navrhovat společenské instituce, rekonstruovat je a spravovat instituce již existující. Termín „společenská instituce“ je zde užít v širokém slova smyslu a zahrnuje organizace jak soukromého, tak veřejného charakteru. Budu jej tedy používat pro popis obchodu, ať je

¹⁶ Proti užití termínu „sociální inženýrství“ protestoval prof. Hayek poukazem, že typická inženýrská práce v sobě zahrnuje koncentraci veškerých důležitých znalostí do jedné hlavy, zatímco pro opravdové sociální problémy je typické, že je nutno užívat znalostí, které takto soustředit nelze. (Viz F. A. von Hayek, *Collectivist Economic Planning*, 1935, str. 210.) Připouštím, že tento fakt má zásadní význam. Lze ho formulovat technologickou hypotézou: „Nemůžeš u jednoho odborníka na plánování soustředit znalosti relevantní pro takové problémy jako uspokojování osobních potřeb, využívání specializovaných dovedností a schopností.“ (Podobnou hypotézu lze zformulovat také tak, že není možné koncentrovat iniciativu v souvislosti s podobnými úkoly.) Užití pojmu „sociální inženýrství“ lze nyní hájit poukazem na to, že inženýr musí užívat technologické vědění obsažené v takových hypotézách, které ho informují o limitech jeho vlastní iniciativy a současně o limitech jeho vlastních znalostí.

¹⁷ Včetně znalostí o hranicích poznání, dají-li se získat, jak bylo vysvětleno v předchozí poznámce.

to malý obchůdek, nebo pojišťovací společnost, stejně jako pro popis školy nebo „vzdělávacího systému“ či policejní síly nebo církve nebo soudního dvora. Postupný technolog nebo inženýr přijde na to, že *pouze menšina společenských institucí vznikla na základě uvědomělého plánování, zatímco většina „vyrostla“ coby výsledek neplánovaného lidského jednání*¹⁸. Jakkoli velký dojem však na něj toto zjištění udělá, protože je technolog nebo inženýr, bude na tuto skutečnost nahlížet z „funkčního“ nebo „instrumentálního“ hlediska.¹⁹

Na instituce bude pohlížet jako na prostředky k dosažení jistých cílů, nebo za přeměnitelné prostředky, jež lze přeměnit za účelem dosažení jistých cílů, spíše tedy jako na stroje než na organismy. To samozřejmě neznamená, že nebude brát v úvahu zásadní rozdíl mezi institucemi a fyzickými nástroji. Naopak, technolog by měl zkoumat jak rozdíly, tak podobnosti a své výsledky vyjádřit formou hypotézy. A není nijak obtížné formulovat hypotézy o institucích technologickou formou, jak ukáže následující příklad: „Nemůžeš vybudovat bezchybné instituce, tj. instituce, jejichž chod není příliš závislý na lidech. Instituce mohou přinejlepším redukovat nejistotu lidského prvku tak, že budou pomáhat těm, kteří pracují na dosažení cílů instituce a na jejichž iniciativě a znalostech je úspěch víceméně závislý. (Instituce jsou jako pevnosti. Musí být dobře navrženy a řádně obsazeny).“²⁰

¹⁸ Tyto dva názory, že společenské instituce byly buď „naplánovány“, nebo prostě „vyrostly“ – odpovídají názorům teoretiků společenské smlouvy a jejich kritikům, např. názorům Humeovým. Hume se však nevzdává „funkčního“ nebo „instrumentálního“ pohledu na společenské instituce, protože tvrdí, že lidé se bez nich neobejdou. Tento postoj by mohl jít ještě dál do darwinovského výkladu instrumentálního charakteru neplánovaných institucí (například jazyk): jestliže nemají žádnou užitečnou funkci, nemají šanci na přežití. Podle tohoto názoru mohou neplánované instituce vzniknout jakožto *nezamýšlené důsledky racionálního jednání*: například vznikne zcela neplánovaně cesta, protože lidé zjistí, že je pohodlné po ní jezdit vozem, který již existuje (jak zjišťuje Descartes). Je však nutno zdůraznit, že technologický přístup je zcela nezávislý na všech otázkách týkajících se „původu“.

¹⁹ O „funkčním“ pojetí viz B. Malinowski, např. „Anthropology as the Basis for Social Science“ v: *Human Affairs*, (ed. Catell), zvl. str. 206 n. a 239 n.

²⁰ Tento příklad poukazuje na omezenou výkonnost institutních „strojů“ a na to, že chod institucí závisí na vybavení řádným personálem, se dá možná porovnat s principy termodynamiky, jako například se zákonem o zachování energie (ve formě, která vylučuje možnost existence perpetuum mobile). Lze jej postavit do protikladu s jinými „scientistickými“ pokusy vypracovat analogii mezi fyzikálním pojmem energie a některými sociologickými pojmy, jako třeba moc; viz např. Bertrand Russell, *Power*, 1938, str. 10 n., kde je podobný

Charakteristický přístup postupného inženýra je následující: Přestože vyznává některé ideály, které se týkají společnosti „jako celku“ – třeba ideál jejího obecného blaha – nevěří v metodu rekonstrukce společnosti jako celku. Ať jsou jeho cíle jakékoli, snaží se jich dosáhnout malými a postupnými úpravami, které lze neustále vylepšovat. Jeho cíle mohou být různé, například akumulace bohatství a moci určitými jednotlivci nebo skupinami nebo rozdělování bohatství a moci či ochrana jistých „práv“ jednotlivců nebo skupin atd. Politické nebo veřejné sociální inženýrství může mít tedy nejrůznější tendence, totalitární stejně jako liberální. (Příklady dalekosáhlých liberálních programů postupných reforem byly uvedeny W. Lippmannem pod názvem *Agenda liberalismu* (*The Agenda of Liberalism*).²¹ Postupný inženýr ví, stejně jako Sókratés, jak málo toho ví. Přiznává, že se můžeme poučit jen z vlastních chyb. Proto půjde vlastní cestou – krok za krokem – bude bedlivě porovnávat dosažené výsledky s výsledky zamýšlenými a vždy bude předvídat nevyhnutelné a nechtěné důsledky jakékoli reformy; nedopustí, aby příslušná reforma byla tak složitá a takového rozsahu, že by pro něj bylo nemožné vyznat se v příčinách a následcích a že by nevěděl, co v podstatě dělá.

Postupné „záplatování“ se neshoduje s politickým temperamentem mnoha „aktivistů“. Jejich program je popisován také jako program „sociálního inženýrství“ – můžeme jej však označit za inženýrství „holistické“ nebo „utopické“.

Holistické nebo utopické sociální inženýrství nemá na rozdíl od postupného sociálního inženýrství nikdy „charakter soukromý“, ale vždy „veřejný“. Jeho cílem je přestavba „celé společnosti“ podle určitého plánu nebo programu; soustřeďuje se na „ovládnutí klíčových pozic“²² a na rozšíření „moci státu...“, až je stát téměř totožný se společností“²³. Dále směřuje k tomu, aby z „klíčových pozic“

scientistický pokus uveden. Nemyslím si, že by se Russellův hlavní názor – že se různé „formy moci“ – jako bohatství, propagandistická moc, čistá moc – dají proměňovat mezi sebou navzájem – dal vyjádřit technologickou formou.

²¹ W. Lippmann, *The Good Society*, 1937, kap. XI, str. 203 n. Viz také W. H. Hutt, *Plan for Reconstruction*, 1943.

²² Tohoto výrazu často užívá K. Mannheim, *Man and Society in an Age of Reconstruction*. Viz Rejstřík a například str. 269, 295, 320, 381. V této knize je nejvypracovanější výklad holistického programu, jaký znám, a proto jsem si ji vybral pro kritiku.

²³ Viz Mannheim, *op. cit.*, str. 337. Pasáž je podrobněji citována v odd. 23 (srv. tam v poznámkách).

ovládal historické síly, které modelují budoucnost rozvíjející se společnosti: buď zadržením takového vývoje, nebo přizpůsobením společnosti předvídanému směru vývoje.

Možná lze položit otázku, zda popisované pojetí holistické a pojetí postupné se od sebe tak zásadně liší vzhledem k tomu, že jsme postupnému pojetí nijak neomezili pole působnosti. Postupné pojetí chápu tak, že do jeho pole působnosti spadá například konstituční reforma, stejně tak však nevylučuji možnost, že by řadu částečných reforem mohla inspirovat jediná obecná tendence, například k většímu vyrovnání příjmů. Tak mohou postupné metody vést ke změnám v oblasti známé jako „třídní struktura společnosti“. Nabízí se otázka: existuje nějaký rozdíl mezi těmito ambicióznějšími typy postupného inženýrství a holistickým nebo utopickým pojetím? Tato otázka je ještě více aktuálnější, uvážíme-li, že se postupný technolog, posuzuje-li pravděpodobné následky nějaké navrhované reformy, musí snažit co nejlépe odhadnout účinky na společnost jako „celek“.

Při odpovědi na tuto otázku nemám v úmyslu vyznačit přesnou demarkační linii mezi oběma metodami, ale pokusím se vyložit velice rozdílné názory holistů a postupných technologů na úlohu přeměny společnosti. Holisté odmítají postupné pojetí jako příliš skromné. Toto zavržení však není úplně v souladu s jejich praxí. V ní se totiž vždy uchylují k poněkud hazardní a neohrabané, i když ambiciózní a nemilosrdné variantě metody, která je primárně „postupná“, upírají jí však její obezřetný a sebekritický charakter. Je to proto, že se v praxi obvykle proukáže holistická metoda jako nepoužitelná; čím větší jsou zamýšlené celkové změny, tím větší jsou jejich nezamýšlené a zcela neočekávané dozvuky, které vnutí holistickému inženýrovi jako pomoc v nouzi postupnou *improvizaci*. Ve skutečnosti je takové východisko z nouze typičtější pro centralizované nebo kolektivistické plánování než pro skromnější a opatrné postupné intervence; to pak nutí utopického inženýra dělat postupně věci, které původně nezamýšlel, což pak vede k všeobecně známému jevu *neplánovaného plánování*. Rozdíl mezi utopickým a postupným inženýrstvím se tedy v praxi ukazuje ani ne tak v měřítku a poli působnosti, jako spíše v obezřetnosti a pohotovosti k nečekaným překvapením. Dalo by se také říci, že v praxi se tyto dvě metody liší něčím jiným než měřítkem a polem působnosti – rozdílné je to, co máme očekávat, porovnáme-li obě nauky o vhodných metodách racionální reformy společnosti. Domnívám se, že jedna z obou nauk je pravdivá, zatímco druhá je nesprávná a vede k omylům, které jsou nebezpečné a jimž lze zabránit.

Z těchto dvou metod je podle mého mínění jedna možná, zatímco druhá jednoduše neexistuje: možná není.

Jeden z rozdílů mezi pojetím utopickým nebo holistickým a postupným lze vyjádřit takto: Zatímco postupný inženýr řeší svůj problém a plně si uvědomuje rozsah reformy, holista tak učinit nemůže; rozhodl se totiž předem, že musí provést celkovou rekonstrukci. Tato skutečnost má dalekosáhlé důsledky. V utopistovi vytváří předsudky k určitým sociologickým hypotézám, které omezují institucionální řízení; jedna byla např. uvedena výše v tomto oddíle a zabývala se nejistotou lidského prvku, „lidským faktorem“. Odmítáním takových hypotéz *a priori* utopický přístup porušuje zásady vědecké metody. Na druhé straně však potíže spojené s nejistotou lidského faktoru utopistu donutí, ať už chce či nikoli, aby se pokusil ovládnout lidský faktor institucionálními prostředky a rozšířil svůj program tak, aby obsahoval nejen transformaci společnosti podle plánu, ale také transformaci člověka.²⁴ „Politickým problémem je tedy *organizovat lidské podněty* tak, že zaměří svou energii na správné strategické body a povedou celý vývojový proces žádoucím směrem.“ Přestože jeho úmysly jsou dobré, utopistovi zřejmě uniklo, že tento program připouští selhání, a to ještě před jeho osobním selháním. Namísto požadavku vybudování nové společnosti, ve které se bude žít dobře mužům i ženám, staví totiž utopista požadavek modelování těchto mužů a žen, aby se pro tuto novou společnost hodili. To pochopitelně ruší možnost ověřit úspěšnost nebo neúspěšnost nové společnosti. Komu se život v nové společnosti nelíbí, ten podle utopisty ještě není zralý pro život v ní a jeho „lidské podněty“ potřebují další „organizování“. Jakékoli tvrzení, že je užito „vědecké“ metody, je liché, není-li možnost ověření. Holistické pojetí se neslučuje s opravdovým vědeckým postojem.

Utopické inženýrství není hlavním námětem této práce, existují však dva důvody, proč o něm a o historicismu pojednám v následujících třech oddílech. Zaprvé, pod názvem kolektivistické (nebo centrální) plánování se skrývá velice módní učení, od něhož je třeba postupnou technologii a inženýrství přesně odlišovat. Zadruhé, utopismus se podobá historicismu nejen svým nepřátelstvím k postupnému pojetí, ale často také spojuje své síly s historicistickou ideologií.

²⁴ „Problém přeměny člověka“ je název kapitoly v knize K. Mannheimu *Man and Society*. Následující citát je z této kapitoly, str. 199 n.

Oddíl 22

NESVATÁ ALIANCE S UTOPISEM

Rozdíl mezi dvěma metodologickými přístupy, které jsem nazval „postupnou technologií“ a „historicismus“, už bezpečně rozpoznal Mill. „Existují dva druhy sociologického zkoumání,“ napsal.²⁵ „První se ptá ... například, jaký by byl důsledek ... zavedení všeobecného volebního práva v současných společenských podmínkách? ... Existuje však také druhý typ ... Při něm se neklade otázka, jaký bude důsledek dané příčiny v určitém stavu společnosti, ale které to jsou příčiny, jež obecně vytvářejí stavy společnosti?“ Pokud uvážíme, že Millovy „stavy společnosti“ přesně odpovídají tomu, co jsme nazvali „historickými obdobími“, pak je jasné, že jeho rozdíl mezi „dvěma druhy sociologického zkoumání“ koresponduje s naším rozdílem mezi pojetím postupné technologie a historicismem. Projeví se to o to více, budeme-li sledovat podrobněji Millův popis „druhého typu sociologického zkoumání“, o němž (pod vlivem Comteovým) říká, že je nadřazen prvnímu a že využívá „historickou metodu“.

Jak bylo uvedeno výše (v oddílech 1, 17 a 18), historicismus nestojí proti „aktivismu“. Historicistickou sociologii lze dokonce vykládat jako druh technologie, která pomáhá (jak říká Marx) „zkrátit a zmenšit porodní bolesti“ nového historického období. V Millově popisu historické metody najdeme skutečně tuto myšlenku zformulovanou způsobem pozoruhodně podobným pojetí Marxovu:²⁶ „Právě charakterizovaná metoda musí hledat ... zákony ... společenského pokroku. Její pomocí můžeme nejen úspěšně hledět do daleké budoucnosti lidského rodu, ale můžeme zároveň určit, jaké máme užívat umělé prostředky, abychom urychlili přirozený vývoj do té míry, nakolik to bude užitečné ...“²⁷ Takové praktické návody, založené na nejvyšším odvětví spekulativní sociologie, vytvoří nejvznešenější a nejprospěšnější část politického umění.

²⁵ Viz J. S. Mill, *Logic*, kniha VI, kap. X, odd. 1.

²⁶ *Logic*, kniha VI, kap. X, odd. 8. Marxův paralelní úryvek (citovaný v odd. 17) je převzat z Předmluvy k prvnímu vydání *Kapitálu*.

²⁷ Tato poznámka ukazuje, že Milla uchránil utilitarismus před definováním „užitečného“ coby synonyma k „pokrokovému“; přes svůj progresivismus nepřevzal tedy historicistickou teorii morálky (srv. odd. 19), jak byla rozvinuta Spencerem a Engelsem (a v současnosti C. H. Waddingtonem, *Science and Ethics*).

Jak naznačila tato pasáž, není to ani tak samotná technologie, která tolik odlišuje mé pojetí od historicismu, ale právě technologie postupná. Pokud je historicismus technologický, jeho pojetí není postupné, ale „holistické“.

Millovo pojetí holistické je tím, což jasně prokáže jeho výklad, co míní „stavem společnosti“ (nebo historickým obdobím): „Stavem společnosti se nazývá,“ píše, „... současný stav všech zásadnějších sociálních faktů a jevů.“ Příklady takových skutečností jsou mimo jiné: „Stav průmyslu, blahobytu a jeho rozdělení“; společenské „dělení do tříd a vzájemné vztahy těchto tříd; společně sdílené myšlenky ...; jejich zastoupení ve vládě a jejich důležitější zákony a zvyky.“ Stručně řečeno, Mill charakterizuje stav společnosti takto: „Stavy společnosti jsou jako ... různá období tělesného vývoje; jsou to podmínky ne v jednom nebo v několika orgánech nebo funkcích, ale v celém organismu.“²⁸

Právě takovýto holismus nejradiálněji odlišuje historicismus od jakékoli postupné technologie a umožňuje jeho spojenectví s určitými typy holistického nebo utopického sociálního inženýrství.

Je to bezpochyby poněkud podivné spojenectví; již výše jsme zjistili (v oddílu 15), že pojetí zastánce historicismu se totiž výrazně liší od pojetí sociálního inženýra nebo technologa, jestliže chápeme sociálním inženýrstvím budování společenských institucí podle plánu. Historicistické pojetí se od jakéhokoli druhu sociálního inženýrství liší asi tak výrazně, jako se liší přístup meteorologa od přístupu šamana přivolávajícího déšť. Proto často zastánci historicismu, stejně jako utopisté, napadají sociální inženýrství (dokonce i jeho postupné pojetí).²⁹ Navzdory tomu historicismus často přejímá typicky holistické nebo utopické názory na sociální inženýrství, jako je třeba myšlenka programů „nového řádu“ nebo „centralizovaného plánování“.

Dvěma typickými představiteli tohoto spojenectví jsou Platón a Marx. Pesimista Platón byl přesvědčen, že všechny změny – nebo téměř všechny změny – znamenají úpadek; takový byl jeho zákon historického vývoje. Proto všechny jeho utopické programy mají jeden cíl – zastavit veškeré změny;³⁰ dnes bychom to mohli nazvat „statikou“. Naproti tomu Marx byl optimistou a zřejmě (jako

²⁸ Mill, tamt., odd. 2, zvýr. K.R.P.

²⁹ Viz oddíly 15-17; viz zvl. Engels, *Vývoj socialismu od utopie k vědě*.

³⁰ Rozsáhle jsem o tom pojednal v knize *Otevřená společnost a její nepřátelé*.

Spencer) zastáncem historicistické teorie morálky. Proto svůj utopický program zaměřil spíše na rozvíjející se nebo dynamickou společnost než na společnost uzavřenou. Předpověděl a snažil se aktivně realizovat takový vývoj, který by dosáhl vrcholu v ideální utopii bez žádného politického nebo ekonomického donucování: stát odumírá, každý člověk spolupracuje svobodně podle svých schopností a každému se dostává podle jeho potřeb.

Nejsilnějším článkem spojenectví historicismu a utopismu je nepochybně holistický přístup, který je společný oběma. Historicismus se zabývá vývojem nikoli jednotlivých aspektů života ve společnosti, nýbrž vývojem společnosti jako celku. Utopické inženýrství je podobně holistické. Oba přístupy přehlížejí důležitou skutečnost, o níž pojednám v dalším oddílu – totiž že „celky“ v tomto smyslu nemohou být nikdy předmětem vědeckého zkoumání. Ani jednu stranu neuspokojuje „záplatování“, chtějí užívat radikálnější metody. A jak stoupence historicismu, také utopisty zřejmě ovlivňuje, někdy dokonce hluboce znepokojuje zkušenost se změnou sociálního prostředí (zkušenost, která často děsí a je někdy popisována jako „zhroucení společnosti“). Oba směry se tedy pokoušejí tuto změnu vysvětlit racionálně; jedni věští směr vývoje společnosti, druzí trvají na tom, že změnu je třeba přesně a úplně ovládnout, nebo dokonce ji úplně zastavit. Kontrola musí být totální, protože v každém nekontrolovaném článku života ve společnosti se mohou objevit nebezpečné síly, které způsobují nepředvídané změny.

Dalším pojítkem mezi zastáncem historicismu a zastáncem utopismu je víra, že jejich cíle nebo výsledky nejsou záležitostí výběru nebo morálního rozhodnutí, ale že je lze vědecky odhalit prostřednictvím vědeckého bádání. (V tom se liší od postupného technologa a inženýra, stejně jako od inženýra fyziky.) Jak zastáncem historicismu, tak i zastáncem utopismu je přesvědčen, že dokáže odhalit, jaké jsou skutečné cíle nebo konce „společnosti“, např. určením jejích historických tendencí nebo diagnostikou „potřeb své doby“. Tím tíhnou k přijetí některého typu historicistické teorie morálky (viz oddíl 18). Není náhodou, že většina autorů obhajujících utopické „plánování“ tvrdí, že plánování je prostě nezbytné pro to, že historie se ubírá jistým směrem a že plánovat musíme, ať se nám to líbí, či nikoli.³¹

³¹ Viz např. K. Mannheim, *Man and Society*, str. 6 (a na mnoha dalších místech, kde se tvrdí: „Není už nadále možné volit mezi plánováním nebo

Podobně zastánci historicismu obviňují své oponenty z duševní zaostalosti a sami tvrdí, že jejich hlavním úkolem je „změnit staré způsoby myšlení a najít nové klíče k pochopení měnícího se světa“.³² Tvrdí, že trendy společenské změny „nelze úspěšně ovlivňovat, nebo dokonce odklonit“, pokud se nevzdáme postupného pojetí. Dalo by se však pochybovat o tom, zda nové „myšlení v oblasti plánování“³³ je takovou novinkou, jakou by mělo být, protože holismus je typický už pro antické myšlení, Platónem počínaje. Osobně jsem přesvědčen, že holistický způsob myšlení (ať o „společnosti“, nebo o „přírodě“), je vysoké úrovni vývoje myšlení na hony vzdálený a typický pro předvědecké stadium.

Oddíl 23

KRITIKA HOLISMU

Po výkladu svého názoru a stanoviska, z něhož vychází má kritika, a dále po vytyčení rozdílu mezi postupným pojetím na straně jedné a utopickým pojetím na straně druhé, přejdu nyní k hlavnímu cíli – k prověření historicistických dogmat. Začnu se stručnou kritikou holismu, protože se ukázalo, že je stěžejním pilířem teorie, již zde hodlám napadnout.

V moderní holistické literatuře existuje nesmírná dvojznačnost užívání slova „celek“. Užívá se pro označení (a) souhrnu všech vlastností a aspektů věci, a zejména vztahů platných mezi jejími jednotlivými prvky; (b) určitých speciálních vlastností nebo aspektů určité věci, jmenovitě těch, které z ní činí organizovanou strukturu

neplánováním, existuje pouze volba mezi dobrým a špatným plánováním“. Nebo F. Zweig, *The Planning of Free Societies*, 1942, str. 30, kde autor na otázku, zda je lepší společnost plánovaná, či neplánovaná, odpovídá tak, že žádná taková otázka neexistuje, protože ji za nás už vyřešil směr současného historického vývoje.

³² K. Mannheim, tamt., str. 33, následující citáty tamt., str. 7.

³³ K. Mannheim, ne podobný Comteovi, rozlišuje tři „roviny“ vývoje myšlení: 1. objev pokusem, omylem nebo náhodou, 2. vynález, 3. plánování (tamt., str. 150 n.). Ani zdaleka nemohu souhlasit s jeho učením, protože metoda pokusu a omylu (1) mi připadá daleko bližší metodám vědeckým než obě zbývající „roviny“. – Dalším důvodem, proč na holistické pojetí sociálních věd nazírám jako na předvědecké, je to, že obsahuje prvek perfekcionismu. Jakmile si však uvědomíme, že nemůžeme stvořit nebe na zemi, nýbrž věci jen trochu vylepšit, zjistíme zároveň, že je můžeme vylepšovat jen *krok za krokem*, tedy postupně.

místo „pouhé hromady“. Celky (b) se staly předmětem vědeckého bádání zejména v psychologické škole zvané *Gestalt*. Nevidím skutečně žádný důvod, proč bychom neměli studovat takové jevy jako pravidelnosti struktury (např. symetrie), které lze najít u určitých předmětů, kupř. u organismů, elektrických polí nebo strojů. Teorie *Gestalt* říká o věcech, které vlastní takovou strukturu, že jsou více než agregáty – „více než pouhý souhrn jejich jednotlivých částí“.

Mohli bychom použít kterýkoli z příkladů teorie *Gestalt*, abychom dokázali, že celky ve smyslu (b) se značně liší od celků ve smyslu (a). Jestliže uvažujeme s teoretiky *Gestaltu*, že melodie je víc než pouhé seskupení nebo sled jednotlivých hudebních zvuků, potom bereme v úvahu pouze *jeden z aspektů* takového sledu zvuků. Je to aspekt, který lze zřetelně odlišit od jiných, například od absolutní výšky prvního z těchto zvuků nebo jejich průměrné absolutní intenzity. Existují i jiné aspekty *Gestaltu*, které jsou mnohem abstraktnější než aspekty melodie, např. rytmus melodie; když totiž uvažujeme o rytmu, nevšímáme si ani relativní výšky, která je pro melodii důležitá. Studium této selektivní teorie *Gestaltu* a její pomocí i jakéhokoli celku ve smyslu (b) se výrazně liší od studia totality, tj. celku ve smyslu (a).

Nelze se odvolávat na skutečnost, že celky ve smyslu (b) lze vědecky zkoumat, abychom zdůvodnili zcela odlišný požadavek na podobné studium celků skupiny (a). Druhý požadavek musíme zamítnout. Chceme-li prostudovat určitou věc, musíme si vybrat určité její aspekty. Nemůžeme popisovat nebo pozorovat celý svět nebo celou přírodu; v podstatě takto nedokážeme popsat ani ten nejmenší celek, protože každý popis je selektivní.³⁴ Dokonce lze tvrdit, že se celky skupiny (a) nemohou nikdy stát předmětem jakékoli činnosti, ať vědecké, či jiné. Vezmeme-li organismus a přeneseme-li jej jinam, potom s ním nakládáme jako s fyzikálním tělesem a nebereme v úvahu mnoho jeho dalších aspektů. Jestliže ho zabijeme, zničili jsme jeho určité vlastnosti, ale nikdy ne všechny. V podstatě nemůžeme vlastně zničit souhrn všech jeho vlastností a všech vzá-

³⁴ H. Gomperz, *Weltanschauungslehre*, 1908, II/1, str. 68, uvádí, že nějakou část světa, jako například vrabce nervózně poletujícího kolem dokola, lze popsat z velice rozličných úhlů pohledu, přičemž každý se vztahuje k jinému aspektu: „Ten pták létá!“ – „Tamhle je vrabec!“ – „Podívej, tady je nějaké zvíře!“ – „Něco se tady hýbe!“ – „Přeměňuje se zde energie!“ – „To není případ nepřetržitého pohybu!“ – „To ubožátko je vystrašené!“ Je jasné, že úkolem vědy nemůže nikdy být vytvořit úplný seznam, který je nutně nekonečný. – F. A. von Hayek v: *Etics*, sv. LIV 1943, pozn. 5, kritizuje holismus způsobem, který je dost podobný kritice překládané zde v textu.

jemných vztahů mezi jeho částmi, i kdybychom jej rozdrtili nebo spálili.

Skutečnost, že se celky ve smyslu totality nemohou stát předmětem vědeckého zkoumání nebo jakéhokoli jiného jednání, například řízení nebo rekonstrukce, holistům zřejmě unikla – dokonce i těm, kteří připouštějí, že věda je zpravidla selektivní.³⁵ Nepochybují o tom, že lze vědecky pojmout sociální celky (ve smyslu totalit), protože spoléhají na precedens psychologie *Gestaltu*. Jsou totiž přesvědčeni, že rozdíl mezi přístupem *Gestaltu* a pojetím sociálních celků ve smyslu (a), které zahrnuje „strukturu všech sociálních a historických událostí daného období“, spočívá pouze ve skutečnosti, že *Gestalt* chápeme přímou intuitivní percepcí, zatímco sociální celky jsou „příliš složité, než aby se daly pochopit na první pohled“, a proto „je lze pochopit až po dlouhém zvažování, kdy se všechny prvky registrují, srovnávají a kombinují“.³⁶

Stručně řečeno, holisté nechápou, že pojetí *Gestaltu* nemá vůbec nic společného s celky ve smyslu (a); že veškeré poznání, ať intuitivní, nebo usuzovací, musí mít abstraktní znaky a že nikdy nemůžeme uchopit „konkrétní strukturu společenské reality jako takové“.³⁷ Právě toto přehlédli a trvají na tom, že specialistovo studium „malých detailů“ musí být doplněno „integrující“ nebo „syntetizující“ metodou, jejíž cílem je rekonstrukce „celého procesu“. Dále tvrdí, že „sociologie bude nadále ignorovat zásadní problém tak dlouho, dokud specialisté budou odmítat pojímat své problémy jako celek“.³⁸ Tato holistická metoda však nutně zůstává jen programem. Nikde není citován jediný příklad vědeckého popisu celku, konkrétní společenské situace. Ani jej citovat nelze, neboť u každého případu bylo vždy snadné poukázat na aspekty, které byly opo-

³⁵ K. Mannheim popisuje (*op. cit.*, str. 167) selektivní či abstraktní vědu jako „stadium, kterým musí projít všechny vědy, pokud chtějí být přesné“.

³⁶ Následující tři citáty srv. Mannheim, *op. cit.*, str. 184; viz také str. 170, pozn. a str. 230.

³⁷ Tamt., str. 230. Teorie, že můžeme získat určité konkrétní poznání „reality jako takové“ je dobře známa jako součást čehosi, co lze technicky popsat jako *mysticismus*; stejný je i povyk okolo „celků“.

³⁸ Viz tamt., např. str. 26 a 32. Moje kritika holismu neznamená, že jsem proti myšlence spolupráce různých vědeckých oborů. Zejména když musíme řešit nějaký konkrétní problém, kterému by taková spolupráce jenom prospěla, nikdo by proti ní jistě nic nenamítal. To je však něco jiného než plán uchopit konkrétní celky metodou systematické syntézy nebo něčím podobným.

menuty, které však v tom kterém kontextu mohou být zrovna nejdůležitější.

Holisté však plánují nejen zkoumání celé společnosti nemožnou metodou, ale plánují dokonce kontrolu a rekonstrukci naší společnosti „jako celku“. Věští, že „moc státu poroste poté, kdy stát bude téměř totožný se společností“. ³⁹ Intuice vyjádřená touto pasáží je dostatečně jasná. Je to intuice totalitární. ⁴⁰ Nehledě na tuto intuici, co vlastně tato věštba znamená? Pojem „společnost“ zahrnuje pochopitelně všechny společenské vztahy, včetně vztahů osobních, např. vztah matky ke svému dítěti i vztah úředníka dětské sociální péče k matce a dítěti. Z mnoha důvodů je zcela vyloučeno kontrolovat všechny nebo „téměř“ všechny vztahy, už jenom proto, že každou novou kontrolou sociálních vztahů vytváříme zástupy nových sociálních vztahů, které je třeba dále kontrolovat. Jednoduše řečeno – tato nemožnost je nemožností logickou. ⁴¹ (Pokus vede k nekonečnému regresi; je to podobný případ jako pokus zkoumat celou společnost – a ten by musel zahrnout i tuto práci.) Přesto však nelze pochybovat o tom, že utopisté se chtějí pokusit o nemožné, protože nám mimo jiné tvrdí, že bude dokonce možné „realističtěji modelovat mezilidské vztahy“. ⁴² (Nikdo samozřejmě nepochybuje, že celky ve smyslu (b) modelovat lze, dokonce je lze vytvářet a ovládat, na rozdíl od celků skupiny (a), například dovedeme složit melodii; to však nemá nic společného s utopickými sny o totální kontrole.)

Tolik o utopismu. Co se týče historicismu, jeho pozice je zrovna tak beznadějná. Holisté, kteří zastávají historicismus, často tvrdí, že historická metoda je vhodná pro pojímání celků ve smyslu totalit. ⁴³ Toto tvrzení však je založeno na nedorozumění. Vzniklo z kombinace správné domněnky, že se historie na rozdíl od teoretických věd

zajímá o konkrétní, jednotlivé události a osobnosti spíše než o abstraktní obecné zákony, a z chybné domněnky, že konkrétní jednotlivosti, o něž se historie zajímá, lze identifikovat pomocí „konkrétních“ celků ve smyslu (a). To však možné není, protože historie, stejně jako kterýkoli jiný druh bádání, se může zabývat pouze vybranými aspekty zkoumaného předmětu. Je chybné se domnívat, že může existovat historie v holistickém smyslu, historie „stavů společnosti“, které reprezentují „celek sociálního organismu“ nebo „všechny sociální a historické události určitého období“. Taková myšlenka vychází z intuitivního názoru, že *dějiny lidstva jsou jeden-rozsáhlý a všeobsahující vývojový proud*. Takovou historii však nelze zaznamenat. Každá zapsaná historie je jen historií určitého úzkého aspektu takového „totálního“ vývoje, a i když si zvolí jen konkrétní neúplný aspekt, ani pak nemůže být kompletní.

Holistické tendence utopismu a historicismu jsou společně vyjádřeny v následujícím charakteristickém tvrzení: „Nikdy jsme nemuseli sestavovat a ovládat celý přírodní systém v takové úplnosti, jak to musíme dnes učinit s naší společností. Nikdy jsme tudíž nemuseli pronikat do historie a struktury jednotlivých přírodních světů. Lidstvo zamýšlí regulovat celý život ve společnosti, třebaže se nikdy nepokoušelo stvořit jinou přírodu...“ ⁴⁴ Toto tvrzení ilustruje chybnou víru, že když si budeme jako holisté přát zabývat se „úplně celým přírodním systémem“, poslouží nám užití historické metody. Avšak přírodní vědy jakou je třeba geologie, které tuto metodu přijaly, jsou vzdáleny tomu, aby pojímaly svůj předmět bádání jako „úplný systém“. Tvrzení také ilustruje nesprávný názor, že lze „sestavit“, „ovládat“, „regulovat“, „vytvářet“ celky ve smyslu (a). To, že „jsme nikdy nemuseli sestavit a ovládat celý přírodní systém“, je pochopitelně pravda, a to prostě proto, že nelze sestavit a ovládat dokonce ani jednu část fyzikálního přístroje v jeho „celistvosti“. Takové věci prostě nelze udělat. Jsou to utopické sny, nebo spíše nedorozumění. A říkat nám, že dnes musíme udělat věc logicky nemožnou, totiž sestavit a ovládat celý společenský systém a regulovat veškerý život ve společnosti, je pouze typický pokus vyděsit nás „historickými silami“ a „nevyhnutelným vývojem“.

Citované tvrzení je mimochodem zajímavé i tím, že potvrzuje velice významnou skutečnost, že totiž neexistuje žádná fyzikální analogie k holistickému inženýrství nebo jiné odpovídající „vědě“.

⁴⁴ K. Mannheim, *op. cit.*, str. 175 n. (Zvýraznil K.R.P.)

³⁹ Viz tamt., str. 337; a pozn. 23.

⁴⁰ Citovaná formulace je téměř totožná s formulací C. Schmitta.

⁴¹ Holisté možná doufají, že z tohoto problému lze uniknout tak, že popřou platnost logiky, o které si myslí, že byla nahrazena dialektikou. Snažil jsem se tuto únikovou cestu zatarasit v práci „What is Dialectic?“, *Mind*, sv. 49, N.S., str. 403 n.

⁴² Viz K. Mannheim, *op. cit.*, str. 202. Stojí za zmínku, že v současnosti je psychologický holismus velice populární mezi výchovnými teoretiky.

⁴³ Tezi, podle níž se historie zabývá „konkrétními individuálními celky“, jimiž mohou být osoby, události nebo periody, propagoval zejména Troeltsch. Mannheim platnost tohoto tvrzení stále uznává.

Analogie mezi přírodními a sociálními vědami tedy pomůže objasnit zde probírané.

Takový je logický status holismu, ona skála, na níž máme vybudovat nový svět.

Ještě můžeme připojit jednu kritickou poznámku k celkům ve smyslu (b), kterým jsem přiznal vědecký status. Aniž bych odvolával cokoli z výše uvedeného, musím přiznat, že si jen málokdo uvědomuje triviálnost a vágnost tvrzení, že celek je více než souhrn jednotlivých částí. Dokonce i tři jablka na talíři jsou víc než „pouhý souhrn“; musí totiž mezi nimi existovat určité vztahy (největší může nebo nemusí ležet mezi dvěma ostatními atd.), totiž vztahy, které nevyplývají z pouhé skutečnosti, že zde leží tři jablka; tyto vztahy lze ovšem zkoumat. Stejně tak tolik propagovaný rozdíl mezi „atomistickým“ pojetím a pojetím *Gestaltu* je zcela neopodstatněný, alespoň co se týče jaderné fyziky. Jaderná fyzika totiž nesekupuje své elementární částice, ale zkoumá *systémy* částic z hlediska, které má asi nejbližší k celkům ve smyslu (b).⁴⁵

Většina teoretiků *Gestaltu* si zřejmě přeje, aby se potvrdila existence dvou druhů věcí – „souhrnů“, kde nemůžeme rozeznat žádný řád, a „celků“, kde lze najít řád, symetrii, pravidelnost, systém nebo strukturální plán. Takže z věty „Organismy jsou celky“ se stává jen triviální tvrzení, že u organismu můžeme rozeznat nějaký řád. Kromě toho tzv. „hromada“ nese zpravidla také nějaký znak *Gestaltu*, asi tolik jako často citovaný příklad elektrického pole. (Uvažte, jak pravidelně narůstá tlak v hromadě kamenů.) Rozdíl je tedy nejen triviální, ale i nesmírně vágní, a nedá se použít na různé druhy věcí, jen na rozličné aspekty stejných věcí.

⁴⁵ Viz např. Pauliho princip vylučování – sociálnímu vědci by takové ideje jako idea soutěžení nebo dělby práce měly plně stačit k vysvětlení, že nás ani „atomistické“, ani „individualistické“ pojetí neuchrání před poznáním, že každý jednotlivec je v interakci se všemi ostatními. (V psychologii je situace odlišná, protože atomismus je zde zřejmě nepoužitelný – navzdory mnoha pokusům o jeho využití.)

Oddíl 24

HOLISTICKÁ TEORIE SOCIÁLNÍCH
EXPERIMENTŮ

Holistické myšlení má obzvlášť škodlivý vliv na historicistickou teorii sociálních experimentů (vyloženou výše v oddílu 2). Navzdory tomu, že postupný technolog bude souhlasit s historicistickým názorem, že holistické experimenty nebo rozsáhlé sociální experimenty, pokud jsou vůbec možné, jsou pro vědecké účely naprosto nevhodné. Zároveň důrazně odmítne domněnku společnou jak historicismu, tak i utopismu – že sociální experimenty k tomu, aby byly realistické, musí mít charakter utopických pokusů o rekonstrukci celé společnosti.

Svou kritiku zahájíme velice příhodně jednou pádnou námitkou proti utopickému programu – totiž že nemáme pro takový podnik potřebné experimentální znalosti. Programy fyzikálního inženýra jsou založeny na experimentální technologii. Všechny principy, na nichž staví veškerou svou činnost, ověřuje praktickými experimenty. Holistické programy sociálního inženýra nejsou však založeny na žádné srovnatelné praktické zkušenosti. Tím se hroutí proklamovaná analogie mezi fyzikálním a holistickým sociálním inženýrstvím; holistické plánování je právem popisováno jako „utopické“ – pro jeho plány totiž neexistuje vědecká základna.

Tváří v tvář této kritice utopický inženýr pravděpodobně přizná potřebu praktické zkušenosti a experimentální technologie. Bude však tvrdit, že se o těchto záležitostech nedozvíme nikdy nic, pokud se zalekneme sociálních experimentů nebo holistického inženýrství, což v jeho očích znamená totéž. Bude argumentovat tím, že jednou už musíme začít a využít veškerého poznání, které známe, jakkoli je bohaté či chudé. Znalosti o leteckém konstruktérství máme dnes jen proto, že se nějaký průkopník, který tuto znalost neměl, odvážil letadlo navrhnout a vyzkoušet. Tak může utopista dokonce tvrdit, že jím obhajovaná holistická metoda vlastně není ničím jiným než experimentální metodou aplikovanou na společnost. Spolu se zastáncem historicismu totiž tvrdí, že dílčí experimenty, jako např. experiment socialismu provedený v jedné továrně nebo na jedné vesnici, nebo dokonce na úrovni okresu, by nebyly dost přesvědčivé. Takové izolované „robinsonovské experimenty“ nám nemohou sdělit nic o moderním životě ve „velké společnosti“. Zasluhují si dokonce přezdívku „utopické“ – v tom (marxistickém) smyslu, že opomíjejí historické tendence. (Opomenutou implikací by v tomto